

*Muhyiddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshil)
Adlı Eserinin Türk Dili ve Tıp Tarihindeki
Yeri ve Önemi**

*The Role and Importance of the Work Called as Müfîd
(Nazmü't-Teshil) Written by Muhyiddin Mehî in Turkish
Language and Medical History*

Emel Kaya GÖZLÜ**

ÖZET

Bu çalışmada, Muhyiddin Mehî tarafından Hicrî 871/ Milâdî 1467 yılında Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış ve Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından Hicrî 872/ Milâdî 1468 yılında istinsah edilmiş önemli bir tıp kitabı olan *Müfîd (Nazmü't-Teshil)*'in ayrıntılı bir tanıtımı yapılmaya ve eserin XV. yüzyıl Türk dili ve tıp tarihi açısından önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Muhyiddin Mehî, Müfîd, Sabuncuoğlu, tıp tarihi, tıp terimleri

ABSTRACT

In this study, the work called *Müfîd (Nazmü't-Teshil)*, an important medical book having been written with Old Anatolia Turkish by Muhyiddin Mehî on Hegira 871 / Christian era 1467 and copied by Şerefeddin Sabuncuoğlu on Hegira 872/ Christian era 1468 is tried to make a detailed definition and is tried to put forth its importance in terms of Turkish language and medical history of fifteenth century.

KEY WORDS

Muhyiddin Mehî, Mufid, Sabuncuoglu, history of medicine, terms of medicine

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ana Bilim Dalında hazırlanan ve Nisan 2008'de savunulan *Muhyiddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshil) Adlı Eseri (İnceleme- Metin- Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Dilinin Oluşmasındaki Yeri* başlıklı doktora tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

Giriş

Müfîd, diğer adıyla *Nazmü't-Teshîl*, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Amasya Darüşşifasındaki öğrencisi Muhyiddin Mehî tarafından Hicrî 871/ Milâdî 1467 yılında Eski Anadolu Türkçesiyle ve manzum olarak yazılmış 123 yapraklık bir tıp eseridir.

Müfîd, XIV. yüzyılın en tanınmış hekimlerinden Hacı Paşa adıyla bilinen Celalüddin Hızır (öl. 820/1417)'in 1408 yılında kaleme aldığı ve *Teshîlü's-Şifâ* adını verdiği kitabının nazma çekilmiş şeklidir. Hacı Paşa, 1381 yılında Aydınoglu İsa Bey adına Arapça yazdığı *Şifâ'ül-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm* adlı eserini Türkçeye tercüme ederek, adını *Müntahab-ı Şifâ* koymuştur. *Teshîl*, uzun ve öğrenilmesi güç olan *Müntahab-ı Şifâ*'nın bazı teorik ve zor kısımları çıkarılarak, bizzat Hacı Paşa tarafından yapılmış özetidir.

İthaf bölümü çok hasar gördüğü, hatta yer yer parçalanmış olduğu için, *Müfîd*'in kime ithaf edildiği konusunda kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Adnan Adıvar, eserin dönemin Amasya valisi Şehzade Bâyezit (II. Bâyezit)'in bir şehzadesine ithaf edildiğini, ancak ithaf sayfası harap olduğu için şehzadenin adının okunamadığını söylemektedir (Adıvar, 2000: 52). Zafer Önler de Adıvar'a dayanarak aynı bilgiyi tekrar eder (Önler, 1990: 5). İlter Uzel, ithaf bölümü silinip kaybolduğundan eserin kimin adına yazıldığına bilinmediğini ifade eder (Uzel 1992; 25). Eserin 2a yaprağında "Zikr-i Nâm-ı Şâh ve Şâh-zâde" başlığı altındaki ithaf bölümü ne yazık ki eserin en çok tahrip olmuş bölümlerinden biridir. Yazıdaki ve mürekkepteki belirgin farklılık, sayfanın 8. satırında bulunan "Sultan Bâyezid" adının, sonradan başka birisi tarafından yazıldığını düşündürmektedir.

Eserin Amasya'da Mehî tarafından kaleme alındığı dönemde, Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'tir (1451-1481) ve Amasya'da vali olarak oğlu Bâyezit bulunmaktadır. 1447 yılında doğan ve 7 yaşında Amasya valisi olan Bâyezit, 1454'ten tahta çıktığı 1481'e kadar bu görevine devam etmiş; onun döneminde Amasya tam bir bilim ve sanat merkezi haline gelmiştir.

Müfîd'in yazıldığı sırada 20 yaşında genç bir şehzade olan Bâyezit'in 1465 yılında doğmuş Ahmet (Şehzade Ahmet) adında tek bir oğlu vardır ve 2 yaşındadır. Adıvar'ın ifadesine göre *Müfîd*, bu 2 yaşındaki çocuğa ithaf edilmiş olmalıdır. Ayrıca, eserde 2a yaprağının 8. satırında bulunan ve bir başkası tarafından sonradan yazıldığı açıkça belli olan "Sultan Bâyezid" adı da dönemin gerçekle-

rine uymamaktadır. Bâyezit 1467’de henüz sultan değildir. Bununla birlikte, “Sultan Bâyezid” adının yazıldığı yerde, dönemin padişahı övülmektedir; burada Fatih Sultan Mehmet’in adı bulunmalıdır. Silik kısımlardan anlayabildiğimiz kadarıyla, şehzadenin, yani Bâyezit’in övülmesine 2a yaprağının 14. satırından itibaren başlanmıştır. Buradaki satırların, 2 yaşındaki bir çocuk için değil; savaflara katılmış, çeşitli cömertlikler göstermiş; genç yaşına rağmen, aklı ve üstün kavrama yeteneği ile olgunlaşmış ve babasından sonra tahta geçebileceğini ispatlamış olan Şehzâde Bâyezit için yazılmış olması çok daha doğru ve uygundur:

Büsitân-ı  ömrinüñ t ze b  faşl-ı nev-bah r
Serv-i  ad nev-ha t  u b y-ı  anber n   g l- iz r

 Ömri g l enine anuñ irmes n b d-ı h z n
T ze dutsun g ncasın H a  its n anı c vid n

C dınuñ feyzin bulan kişiler olur m ftehir
H şıl olur c mle ma ş d  ç n oldı mu tedir

Rezmin ñ meyd nına R stem ned r kim s re ra ş
 Adlı h v nından umardı diri olsa (_____)

Edeb   h ilm   hay nuñ cismi olalı  ay n
L -b d olmuşdur bu ş h-ı mu teşem ol cisme h n (M fid, 2b/1-5)

Ayrıca m ellif,

“Ulu oğlıdur şehin-ş huñ halefd r ba tiy r
Ba tiy r olup olısar tahta l yık i tiy r” (M fid, 2b/6)

beytinde a ıkça d nemin padişahı Fatih Sultan Mehmet’e ve onun halefi olarak, b y k oğlu Şehzade B yezit’e i aret etmekte; devamında da B yezit’i  vmektedir:

El g t r p yirde ins   cin melekler g kde hem
H a dan isterler ola devlet bu ş h-ıla behem

Bunda var l yık k l h u devlete erz n  ser
Ma l m olmuşdur g rin r var sa adetden e er

*Hem zamān-ı devletinde bār-gāh-ı salṭanat
Kuruluş dam olsa gerekdür daḥı çok memleket*

(_____) daḥı bir
Yaşda nev-ḥīz ü velī fehm-ile reʿy u ʿaqla pīr (Müfid, 2b/7-10)

Yukarıdaki beyitler dikkate alındığında, eserde Fatih Sultan Mehmet'in adının olması gereken yere, sonradan başkası tarafından eklenen "Sultan Bâyezid" yazısının, Bâyezid'in padişahlığını görmüş veya bilen bir kişi tarafından, eserin telif tarihi dikkate alınmadan yazıldığını düşünmekteyiz.

Bu bilgiler ışığında eserin, Fatih Sultan Mehmet'in 1454-1481 yılları arasında Amasya'da vali olarak bulunan oğlu Şehzâde Bâyezid'e (II. Bâyezid) ithaf edildiğini söyleyebiliriz.

Müfid'in bilinen tek nüshası, Ankara Millî Kütüphanesi'de Türkçe Yazmalar Bölümü İ/60 numarada kayıtlıdır. Bu tek nüsha, Şerefeddin Sabuncuoğlu¹ tarafından Hicrî 872/ Milâdî 1468 yılında istinsah edilmiştir ve onun bütün hat özelliklerini taşımaktadır. Müellif nüshası kayıptır.

Kitabı ilk defa tanıtan Bursalı Mehmet Tahir, eserden "Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun bir de manzum eser-i tıbbîsi vardır." diyerek söz etmektedir (Tahir, 1972: 219). Daha sonra yapılan incelemeler, eserin Sabuncuoğlu'nun öğrencisi Muhyiddin Mehî tarafından yazıldığını ve adının **Müfid** olduğunu ortaya koymuştur. Eserde bu husus açıkça belirtilmektedir:

"Ben daḥı bu nazm içinde cehdümü itdüm mezîd
Bil ki getürüp bu düzün adını virdüm **Müfid**

Hicretinden Aḥmedüñ geçmişdi zâd u ʿayn elif
K'itdi nazmın bu kitābuñ **Muhyiddin** (...)

Kim **Mehî** dimeklik-ile şöhreti olmuş ʿayân
Raḥmet aña kim diye raḥm itsün aña Müsteʿân" (Müfid, 4b/6-8)

¹ Şerefeddin Sabuncuoğlu ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. İlder Uzel; *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*, 2 Cilt, Ankara, 1992.; İlder Uzel; Kenan Süveren; *Şerefeddin Sabuncuoğlu-Mücerrebname*, Ankara, 1999.; Dr. Vecihe Kılcoğlu; *Cerrâhiye-i İlhaniye*, Ankara, 1956.; Doç Dr. İlder Uzel, Ecz. Kenan Süveren; "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 1988, s.126-142.

Aynı bilgiler, eserin Amasya’da yazıldığı ve Sabuncuoğlu tarafından istinsah edildiği eklemesiyle birlikte, kitabın 123b yaprağında da Arapça olarak tekrar verilmiştir.

1. Müfid’in Müellifi Muhyiddin Mehî Kimdir?

Muhyiddin Mehî hakkında ne yazık ki elimizde yok denecek kadar az bilgi mevcuttur. Kendisinin, Amasya Darüşşifasında on dört yıl hekimlik yapan Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun öğrencisi olduğunu ve şeyhine yürekten bağlandığını Müfid’de yazdığı şu satırlardan öğreniyoruz:

“**H’âce Şerife’ d-dîn** kendü zū-fünūn
Şöhreti **Şabūncioğlu** dimeg-iledür bugün

Şāh-ı üstād-ı cihāndur fenni içre şīr-i ner
Nice tıbb ehli gelüp elin ü ayağın öper

Vācib oldı anı ben şeyh idinüp olam mürīd
(_____)

Bu fikri idüben şıdkî ü pāk eyledüm
Varıban şeyhūñ öñinde yüzümi hāk eyledüm” (Müfid, 3b/10-13).

Sabuncuoğlu’nun “tilmiz-i makbûlüm” dediği (Uzel-Süveren, 1999: 165) Muhyiddin Mehî’nin ne zaman doğduğu, ne zaman öldüğü, kimlerden olduğu, nerede yaşadığı, neler yaptığıyla ilgili elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Arslan Terzioğlu, 1478 yılında Fatih Darüşşifasında çalışan, daha sonra II. Bâyezit döneminde saray hekimleri arasına alınan, II. Bâyezit’i başarıyla tedavisinden dolayı hekimbaşılığa atanan ve 1504 yılında vefat eden Kocaelili Molla Muhyiddin Mehmed Tabib’in, Sabuncuoğlu’nun öğrencisi Muhyiddin Mehî ile aynı kişi olduğunu ileri sürer (Terzioğlu, 1991: 32). Ancak, Ali Haydar Bayat, kaynaklarda Terzioğlu’nun bu iddiasını doğrulayan bir vesikanın bulunmamasının yanında, eldeki bilgilere göre, bunun doğru olmadığını belirtir. Bu iddia doğru ise, Kanunî dönemi hekimbaşlarından Sinan (Sinaneddin Yusuf)’ın Molla Muhyiddin Mehmed Tabib’in öğrencisi olduğunun belirtildiği kaynaklarda, kendisinin *Müfid*’in yazarı olduğunun da belirtilmesi gerektiğini söyleyerek, Muhyiddin Mehmed ile Muhyiddin Mehî’nin farklı kişiler olduğunu ifade eder (Bayat, 1999: 21). Terzioğlu’nun iddiasına kaynaklık eden *Eş-Şakâiku’ n-Nu’ mâniyye fî Ulemâi’ d-Devleti’ l-Osmâniyye (Osmanlı Bilgin-*

leri) adlı eserde Hacı Paşa'dan bahsedildiği halde, eserin ilgili bölümünde Molla Muhyiddin Mehmed Tabib'in Sabuncuoğlu'nun öğrencisi ve Hacı Paşa'nın *Teshîl*'ini *Müfîd* adıyla nazma çeken kişi olduğundan hiçbir şekilde bahsedilmemektedir (Taşköprülüzâde, 2007: 66, 260).

2. Müfîd'in Tavsifi

Müfîd, koyu kahverengi, üzerinde karanfil, papatya, üzüm salkımı, asma yaprağı gibi değişik bitkilerin kabartmaları bulunan meşin bir cilt içerisindedir. Ebatları 24,4 x 16,5 cm olan cilt, çok hasar görmüş olmasına rağmen, sırtı dağılmamıştır.

Eserin sayfaları çok tahrip olmuş, yer yer bazı satırları okunamaz hale gelmiştir. Özellikle eserin ilk otuz yaprağı bu açıdan çok sıkıntılıdır. Parçalanmış durumdaki kimi yerler, muhtemelen esere sahip olan kişi tarafından, üzerlerine kağıt parçaları yapıştırılmak suretiyle tamir edilmeye çalışılmıştır.

Müfîd'in tamamı 123 yapraktır; 1b'den başlayıp, 123a'da sona erer. 123b'de Arapça olarak eserin künyesi yer alır. Her sayfada 15 satır vardır. Ancak müstensihin daha önce yazmayı unuttuğu veya atladığı yerleri aralara sıkıştırarak yazması dolayısıyla satır sayıları bazı sayfalarda (9b, 10a, 25b, 29b, 34a, 48a, 59b, 88a, 90a) 16'yı, bazı sayfalarda (47b, 58a) 17'yi bulur.

Eserin hattı harekeli nesihtir ve gayet okunaklıdır. Yazı alanı 20 x 13 cm'dir ve kırmızı çizgilerle belirlenmiştir. Bab başlıkları ve metin içerisinde dikkat çekilmek istenen kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Manzum olan eser, "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" vezni ile ve mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Metinde zaman zaman vezin bozuklukları görülmektedir. Bu bozuklukların, eserin edebî bir kaygıyla değil, tıpla ilgili bilgileri kolay ezberlenecek şekilde aktarma amacıyla yazılmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim manzum olarak kaleme alınmış diğer tıp metinlerinde de vezin bozukluklarına sık sık rastlanmaktadır².

² Manzum tıp eserleri için bkz. Mehmed Nidâî; *Risâle-i Tıbbiye*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Nu: 2739/2; Prof. İsmail Hikmet Ertaylan; *Tabiatnâme (tıpkıbasım)*, İstanbul, 1960.; *Tabiatnâme*, Konya Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi, Nu: 12051.; Osman Özer; *Ahmedî, Tervihü'l-Ervâh (Giriş- Metin- Dizin)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Elazığ, 1995; Ahmedî, *Tervihü'l-Ervâh*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Nu: 1681 (müellif nüshası).

3. Müfid'in Telif Sebebi

Muhyiddin Mehî, tıp ilmine olan merakı ve sevgisi dolayısıyla bu ilmi en iyi şekilde, layıkıyla öğrenmek ister ve hocası Sabuncuoğlu'ndan kendisine rehber olacak bir kitap tavsiye etmesini rica eder. Sabuncuoğlu ise Mehî'ye Hacı Paşa'nın *Teshîl'*ini verir. Mehî, bu kitabın çok uzun ve ezberlenmesinin zor olduğunu, eser manzum olsaydı ezberlemenin daha kolay olacağını söyleyerek, hocasından bunu kolay ezberlemenin yolunu sorar. Sabuncuoğlu da Mehî'ye, kendisinde şiire kabiliyet bulunduğunu, *Teshîl'i* nazma çekerek ezberlemesini tavsiye eder. Böylelikle hocasından icazet alan Mehî, kolay ezberleyebilmek amacıyla *Teshîl'i* nazma çeker (Müfid, 4a/4-11).

Mehî eserin telif sebebini anlatan bu hikayeden sonra,

“Neşr-iken cehd eyleyüp ezberlese olmaz kişi
Anuñ-ıçun nazma getürüp kolay itdüm işi

Şihhati hıfz itmegün yolını bulup boyladum
Şol marazlar kim olur vâkı^c sebebin söyledüm

Hem ^calâmetler kim olur şol marazlarda ^cayân
Görüp anlaruñ ^cilâcın nazm-ıla itdüm beyân” (4b/1-3)
(...)

Geñez itdüm ben bunu hıfz itmege Hâk fazlıla
Gördüğüm gibi kitâb içinde aşı aşı-ıla

Göriben teşhîş-i emrâzi ^cilâc-ıla bile
Yitdügince tâkatum nazm-ıla getürdüm dile” (4b/9-10)

diyerek, *Teshîl'i* nasıl nazma çektiğini, ne yaptığını da anlatır.

4. Müfid'in Konusu

Eser, Hacı Paşa'nın *Teshîlü's-Şifâ'*sının nazma çekilmiş şekli olduğundan, konusu, metni ve tasnifi bu eserden alınmadır. *Müfid* yazılırken, *Teshîl'in* içindekilerden çok fazla bir şey atlanmamıştır

Eser, Allah'a hamd, peygambere ve dört halifeye salat ve selam ile başlar. Ardından dönemin padişahu Fatih Sultan Mehmet ve Amasya valisi oğlu Şehzâde Bâyezit övülür. Müellif, telif sebebini anlattıktan sonra, eser hakkında bilgiler verir.

Müfîd, Teshîl'de de olduğu gibi "bahş" denilen üç bölümden oluşmaktadır:

1. Bölüm: Tıbbuñ İlminin ve Amelisin Bildürür (teorik ve pratik tıp) (4b/12, 5a/1).

2. Bölüm: Kitābuñ İkinci Bahşı Ğıdaları ve Şerbetleri ve Edviyeleri Bildürür (yiyecekler, içecekler ve ilaçlar) (32a/15).

3. Bölüm: Üçüncü Bahşı Marazlaruñ Sebeblerin ve Alâmetlerin ve İlâcların Bildürür (hastalıkların sebepleri, belirtileri ve tedavileri) (67a/10)

Eserde, diğer tıp kitaplarında olduğu gibi, önce tıp ilminin temelini teşkil eden konularda genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde yiyecekler, içecekler ve ilaçların özellikleri, hangi yiyeceğin ne zaman yenilmesi gerektiği, neye iyi geldiği, neye iyi gelmediği, ilaçların nasıl hazırlanacağı...vb üzerinde uzun uzun durulmakta, hem tabiplere, hem de hastalara tavsiyelerde bulunulmaktadır. Üçüncü bölümde ise, kafadan başlayarak vücudun aşağısına doğru bölge bölge, organ organ görülen hastalıklar, sebepleri, belirtileri ve tedavileriyle birlikte tek tek anlatılmaktadır.

5. Müfîd'den Önce (1467) Anadolu'da Yazılmış Türkçe Tıp Kitapları

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız *Müfîd'in* Türk dili ve tıp tarihi içerisindeki yerini ve önemini daha iyi belirleyebilmek için, eserin yazıldığı tarihe kadar Anadolu'da kaleme alınmış Türkçe tıp kitaplarına ve bunlar üzerinde yapılmış çalışmalara kısaca değineceğiz. Bunun, *Müfîd'in* nasıl bir geleneğin devamı olduğunu, ona nasıl eklenildiğini ve söz konusu gelenekten hangi noktalarda ayrılarak kendine özel bir yer edindiğini görebilmemize yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Bugünkü bilgilerimize göre, Anadolu'da yazılmış olan ilk Türkçe tıp eseri, Hekim Bereket tarafından XIII. yüzyılda kaleme alınan *Tuhfe-i Mübarizî* adlı eserdir³. Harezmi bir tabip olan Hekim Bereket, Anadolu'ya gelmeden önce, bu eseri, Arapça *Lübâbu'n-Nühâb* adıyla yazmıştır. Eser İbni Sina'nın *Kanun fi't-Tıbb* adlı kitabının akrabadin (mürekkep ilaçlar) kısmının bir özetidir. Kendisi Ana-

³ Adnan Derin; *Tuhfe-i Mübarizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1987 ; Nurhan Kafadenk; *Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübarizî Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve Akabadin Kısmının İncelemesi*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996 ; Zehra Uslucan Tekdemir; *Hekim Bereket, Tuhfe-i Mübarizî (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 2000; Binnur Erdağı; *Tuhfe-i Mübarizî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 2001.

dolu'ya gelince, eserini Arapça'dan Farsça'ya, Farsça'dan da Türkçe'ye çevirerek adını Tuhfe-i Mübarizî koymuş ve Amasya emiri Mübarizüddin'e sunmuştur⁴. Hekim Bereket'in yazdığı ve Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde *Tuhfe-i Mübarizî* ile aynı cilt içerisinde bulunan *Hulâsatu't-Tıbb* ile Hekim Bereket'e ait olup olmadığı bilinmeyen, manzum olarak yazılmış *Tabiatname*⁵ adlı eserlerin de burada anılması gerekir.

Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi, Aydınoğullarından Umur Bey'in emriyle kaleme alınmış, müellifi bilinmeyen, güzel ve sade Türkçesi bakımından dikkati çeken bir kitaptır. Eser, Ortaçağ'ın en büyük botanikçi ve eczacısı olan İbni Baytar'ın Arapça eserinin Aydınoğlu Umur Bey adına yapılmış bir çevirisidir⁶.

İshak bin Murad tarafından (792H/ 1387M) kaleme alınan *Edviye-i Müfrefe* adlı eser tarihi kesin olarak bilinen ilk Türkçe telif kitap olma özelliğini taşır. Eser, 1390 yılında Gerede yöresinde yazılmıştır⁷.

Timurtaş oğlu Umur Bey'in isteği üzerine yapılan *Kâmilü's-Sınâ'a Tercümesi*, Ali bin Abbas bin el-Mecusî tarafından yazılmış olan *Kâmilü's-Sınâ'atü't-Tıbbiye* (yahut *Kitâbü'l-Melikî*) adlı eserin bazı bölümlerinin Türkçe'ye tercümesidir.

Emir Süleyman'ın buyruğu ile şair ve Hekim Ahmedî (Taceddin İbrahim bin Hızır) (öl. 1413) tarafından aruz vezniyle ve mesnevi tarzında yazılmış olan *Tervihü'l-Ervâh* adlı eser iki cilt olup, birinci cildinde daha çok tıbbın teorisi ve eczacılıkla ilgili bilgiler verilmekte, ikinci cildinde yukarıdan aşağıya bütün hastalıklar ve tedaviler anlatılmaktadır⁸.

XIV. yüzyılın en tanınmış hekimi, kuşkusuz, Hacı Paşa'dır (öl. 820H/ 1417M). Tıp alanında yazdığı eserlerinin en önemlilerini Arapça olarak yazmıştır. Türkçe eserleri, Arapça yazmış olduğu kitaplarından kendisinin yaptığı özetlemelerdir. *Müntahab-ı Şifâ* adlı eseri, 1381 yılında Aydınoğlu İsa Bey adına Arapça kaleme aldığı *Şifâ'ül-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm* adlı eserinin Türkçeye ter-

⁴ Prof. Dr. Ramazan Şeşen; "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 5, İstanbul, 1993, s.11; Prof. Dr. Ali Haydar Bayat; *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, I. Baskı, İzmir, 2003, s.232.

⁵ Günay Kut; "Tabiat-nâme ve Tatlılar Üzerine Bir Yazma Eser Et-Terkibât Fi Tabhi'l-Hulviyyât", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, Sayı:2, İstanbul, 1985, s. 179-195.

⁶ Doç Dr. İlter Uzel, Ecz. Kenan Süveren; "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 1988, s.131.

⁷ Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Prof. Dr. Zafer Önler; *Edviye-i Müfrefe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

⁸ Osman Özer; *Ahmedî, Tervihü'l-Ervâh (Giriş- Metin- Dizin)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Elazığ, 1995 ; Doç Dr. İlter Uzel, Ecz. Kenan Süveren; "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 1988, s.133.

cümesidir⁹. Onun diğer eseri *Teshîl* ise uzun ve öğrenilmesi güç olan *Müntahab-ı Şifâ'* nın bazı teorik ve zor kısımları çıkarılarak 1408 yılında yapılmış özetidir¹⁰.

1420'lerde Ahi Çelebi bin Şerîf tarafından Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazılan önemli tıp eserlerinden biri de *Yâdigâr-ı İbni Şerîf* adlı eserdir. İbni Şerîf, yaşadığı dönemde pek çok yerde tabip bulunmadığından, tabip olmayanların da anlayacağı ve faydalanacağı tıp kitaplarına ihtiyaç olduğunu; bu sebeple kendisinin "sağlığı korumak ve hastalıkları def etmek" amacı ile barış zamanlarında olduğu kadar, savaş zamanlarında da faydalanılacak olan bu tıp kitabını hazırladığını söyler¹¹.

Muhammed bin Mahmud Şirvânî'nin Mentешеoğullarından İlyas Bey (1402-1421) adına Arapça yazdığı, ancak Bey'in isteği üzerine Türkçe'ye çevirdiği *İlyasiyye* adlı eseri önemlidir. Bunun yanında Çelebi Mehmed'e (1413-1421) ithaf ettiği *Sultaniyye*¹² ve göz hastalıklarını anlattığı *Mürşid* (1438) adlı eserleri vardır. Özellikle *Mürşid*, Osmanlı tıbbında göz hastalıklarına ait en hacimli eser olarak karşımıza çıkar¹³. Şirvânî'nin yazdığı *Tuhfe-i Muradî*¹⁴ adlı başka bir eser ise, daha çok değerli taşlarla ilgili olduğu için, bazı araştırmacılar tarafından tıp eseri olarak kabul edilmemekle birlikte, bu taşların tıpta kullanımının anlatılmasından dolayı, biz burada eserin adını anmayı uygun gördük.

XV. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Kemaliyye* adlı eserin müellifi belli değildir. Muhammet Yelten, bu eserin Mahmud bin Şirvanî'ye ait olduğunu söylese de¹⁵, Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Müellifleri'*ne dayanılarak verilen bu bilginin yanlış olduğunu, eserin Şirvanî'ye ait olmadığını belirtir¹⁶.

Kütahya Germiyan beylerinden Yakup bin Devlet Han (1388-1390) adına yazılmış *Bahnâme-i Padişâhî* adlı eserin aslı, Nâsır-ı Tûsî'ye atfen Farsça olarak

⁹ Zafer Önler; *Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990; Zafer Önler; *Müntahab-ı Şifâ II (Sözlük)*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1999.

¹⁰ Zikri Turan; *Hacı Paşa, Teshîl (Dil Özellikleri- İnceleme- Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1992.

¹¹ Prof. Dr. Ayten Altıntaş ve komisyon; *Yâdigâr (Tabîb İbni Şerîf)*, 2 Cilt, 5. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri Anısına (14-22 Mayıs 2004), Yerküre Yay., İstanbul, 2004.

¹² Ferhat Kuban; *Şirvanî Mahmud – Sultaniyye (Giriş- Metin- Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1990.

¹³ Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Dr. Necdet Okumuş; *Mürşid (Göz Hastalıkları) İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

¹⁴ Mustafa Argunşah; *Tuhfe-i Muradî (İnceleme- Metin- Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

¹⁵ Doç. Dr. Muhammet Yelten; *Şirvanlı Mahmud-Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları nu: 3823, Erzurum, 1993.

¹⁶ Prof. Dr. Ali Haydar Bayat; *Kemâliyye (Erken Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Risalesi)*, 8. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Festivali Anısına (1-10 Haziran 2007), İstanbul, 2007.

yazılmış; eserin beğenilmemesi dolayısıyla sonradan Musa bin Mesut tarafından Farsça aslından Sultan II. Murat (1402-1428) için *Tıbb-ı Şahî Tercemesi* adıyla tekrar Türkçeye çevrilmiştir¹⁷.

Abdulvahhab Mardânî tarafından Çelebi Sultan Mehmet (1413-1421) adına 1420 yılında *Kitâbu'l-Müntehâb fi't-Tıbb* yazılmıştır¹⁸.

Sinoplu Mümin bin Mukbil tarafından Candaroğlu İsfendiyar Bey (1392-1440) adına yazılan *Miftahu'n-Nûr Hazâ'inü's-Surûr* adlı eser de sade ve güzel Türkçesiyle dikkati çekmektedir. Eser anatomi, hijyen ve göz hastalıklarından bahseder¹⁹.

Yine Mümin bin Mukbil tarafından 1437'de yazılıp, II. Murad'a ithaf edilen *Zahire-i Muradiyye* adlı eser, Zeyneddin bin İsmail Cürcânî'nin *Zahire-i Harzemşahî'sinin* Türkçeye çevrilmiş şeklidir²⁰.

Hekim Hayreddin'in *Hulâsatu't-Tıbb* adlı eseri, Candaroğlularından İsfendiyar Beyzade Kasım Bey adına yazılmış toplama bir eserdir. Eserin yazılış tarihi tam bilinmemekle birlikte, XV. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Hekim Hayreddin, herkesin faydalanabilmesi için bu eseri Türkçe olarak kaleme aldığını, *Esbâb ve Alâmet, Zübde fi't-Tıbb, Zahire-i Harzemşahî, ve El-Mansub ve'l-Merfu* adlı dört kitaptan faydalanarak yazdığını belirtir²¹. Bilinen en eski nüshası Konya Koyunoğlu Kütüphanesi 12030 numarada kayıtlıdır. Aynı cilt içerisinde 12031 numarada, yine Hekim Hayreddin tarafından yazıl-

¹⁷ Eylem Ateş; *Tıbb-ı Şahî Tercemesi*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin, 2002 ; Bahnameler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlder Uzel; *Tuhfetü'l-Müteehtilîn (Evlilik Armağanı) -Tabip Mustafa Ebu'l-Feyz*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁸ Prof. Dr. Ali Haydar Bayat; *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb*, 6. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Festivali Anısına (3-12 Haziran 2005), İstanbul, 2005.

¹⁹ M. Ünal Şahin; *Mü'min bin Mukbil, Miftahu'n-Nûr ve Hazâ'inü's-Surûr (Dil İncelemesi- Metin- Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Malatya, 1994.

²⁰ Hüseyin Demir; *Zahire-i Muradiyye*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2002.

²¹ Emel Kaya; *Hekim Hayreddin Amasyavî'nin Hulâsatu't-Tıbb Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2002; Emel Kaya; "Hekim Hayreddin'in Hulâsatu't-Tıbb Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi (16-18 Haziran 2004) Bildirileri*, Ankara, 2006, s.297-315; Prof. Dr. Berna Arda; "Hekim Hayreddin'in Hulâsa Eseri", *Erdem Dergisi*, AKM Yayınları, Cilt:12, Sayı:34, TTK Basımevi, Ankara, Mayıs 1999, s.17-26.

muş, *Hulasatu't-Tıbb*'da kullanılan ilaçların nasıl hazırlanacağını anlatan *Kitâb-ı Akrabâdîn* adlı bir eser daha vardır²².

II. Murat'ın vezirlerinden Timurtaşpaşazade Gazi Umur Bey adına Ahmed-i Dâî tarafından yazılan *Tıbb-ı Nebevî* adlı eser, Ebu Nuaym Hafız İsfahani'nin *Kitâbü's-Şifâ fî Ahâdisü'l-Mustafa* adlı eserinin Türkçe'ye tercümesidir²³.

Hekim Beşir Çelebi tarafından Karamanoğlu İbrahim Bey (1424-1463) için *Mecmu'atü'l-Fevâ'id* adlı eser yazılmıştır. Bu, otuz bölümlük, iç hastalıklarından bahseden bir eserdir. Son bölümünde alfabetik olarak ilaçlar verilmiştir²⁴.

Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından Akşemseddin (1390-1459) tarafından yazılan *Mâ'idetü'l-Hayât*, ruhânî tıbbâ ait bir eser olup, bazı kaynaklarda adı *Mâddetü'l-Hayât* olarak geçer.

1460 yılında, Eşref bin Muhammed tarafından yazılan *Hazâ'inü's-Sa'âdat*, daha çok koruyucu hekimlikle ilgili bilgiler verir²⁵.

Son olarak, Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından 1465 yılında *Cerrâhiyetü'l-Haniyye* adlı eser yazılmıştır²⁶.

6. Müfid'in Dili

XIV. yüzyılda, Osmanlı Türklerinde tıp biliminin büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Anadolu'da Müfid'e kadar yazılmış olan Türkçe tıp eserlerinin bir kısmını doğulu bilginlerin kitaplarının Türkçeye tercümeleleri teşkil etmektedir. Diğer bir kısmı ise yarı telif, yarı toplama sayılabilecek karakterdedir.

Tıp kitaplarının birçoğunun Arapça yazılması, zaman zaman bazı duyarlı hekimleri rahatsız etmiş ve eserlerini Türkçe olarak yazmalarına sebep olmuştur. XV. yüzyıl hekimlerinden Hekim Hayreddin, *Hulâsatu't-Tıbb* adlı eserini niçin Türkçe yazdığını anlatırken Arapça ve Farsça yazılmış tıp kitaplarından şikayet ederek, halkın Arapça bilmediğini, tabibin olmadığı yerde insanların

²² Yasemin Yavuz; *Hekim Hayreddin'in Kitâb-ı Akrabâdîn'i*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2008.

²³ Önder Çağırın; *Tıbb-ı Nebevî*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.

²⁴ Doç Dr. İlter Uzel, Ecz. Kenan Süveren; "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 1988, s.138.

²⁵ Bedii N. Şehsuvaroğlu; *Eşref bin Muhammed, Hazâ'inü's-Sa'âdat (Dizin ve Tıpkıbasım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1961.

²⁶ Dr. Vecihe Kılıçoğlu; *Cerrâhiye-i İlhaniye*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956; Prof. Dr. İlter Uzel; *Cerrâhiyetü'l-Haniyye*, 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Arapça tıp kitabından faydalanıp kendilerini tedavi edemeyeceklerini söyler; ancak Türk diliyle yazdığı bu risalenin herkese faydalı olabileceğini, tabibin bulunmadığı yerde de hastalığın bulunup, bilinip, tedavi edilebileceğini belirtir²⁷.

Tıp bilimi, insanı doğrudan ilgilendiren en temel bilimdir. Sağlığın korunamaması veya hastalıkların yanlış teşhisi ve tedavisi, istenmeyen sonuçlar doğurabilmekte ve insan hayatını tehlikeye sokmaktadır. Hekim Hayreddin'in açıklamasından da anlaşılacağı üzere, daha çok insana doğru bilgiyle ve anladıkları dille ulaşabilme, faydalı olabilme amacıyla yazılmış olan Türkçe tıp eserleri, özellikle XV. yüzyılda tıp dilinin büyük oranda Türkçeleşmesine ve dolayısıyla ciddi bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Müfîd, bu Türkçe terminolojiyi en temiz ve işlerlik kazanmış şekilde görebileceğimiz metinlerden biridir. İçerdiği Türkçe kelimeler ve Arapça, Farsça kelimeler için sık sık yapılan Türkçe açıklamalarla hemen dikkati çekmektedir. Bunda, eserin müellifi Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Türkçe kelime ve terim kullanma konusundaki ısrarlı tutumunun çok büyük etkisi olduğu kanaatindeyiz.

Sabuncuoğlu'ndan önceki eserlerde daha iptidaî bir dil vardır. Sabuncuoğlu bu eserlerden, hiç olmazsa, bir kısmını görüp, Türkçe tıp terimlerinden faydalanmış ve bizzat kendisi bu dili geliştirmiştir. Yabancı söz ve terimlere karşı tuttuğu yol, halk dilinde yaşayan karşılıkları terimleştirmek, karşılık bulunmadığı yerlerde açıklamalar yapmaktır. Onun dili işlek, akıcı ve kavramları çoktan yerleşmiş terimlerle doludur (Kılıcoğlu, 1956: 20, 27). Bu durumun *Müfîd*'de de çok sayıda örneğini görmekteyiz.

Bununla birlikte *Müfîd*, 14. yüzyılın en önemli hekimlerinden olan Hacı Paşa'nın *Teshîl* adlı kitabının manzum halde yazılmış şekli olduğundan, onun kullandığı dili de büyük oranda bünyesinde barındırmaktadır. Hacı Paşa'nın da bunun için çok özel bir gayret sarfetmemekle birlikte, anlaşılabilirliği sağlama kaygısıyla Arapça, Farsça ve Yunanca terimleri Türkçeleştirmeye, doğrudan karşılık veremediği yerde, terimi açıklayıp, tanımlamaya çalıştığı görülmektedir (Önler, 1999: 13).

Buraya kadar söylediklerimizi eserden örneklerle göstermeye çalışacağız:

“hâr u raṭb olur ya^cnî ma^cnîsi issi vü ter dimekdür” (5a/9); “bârid ü yâbis dimişler, ya^cnî kıru vü şovuḳ dimek-durur” (5b/6); “ger baṭî olursa nabzuñ ḥareketi ya^cnî ki giç”

²⁷ Hekim Hayreddin, *Hulâsatu't-Tıbb*, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, Nu: 12049, vr. 2b/5-10.

(7a/1); “şāfi ve raķik ya^cnī şıvuķ olsa” (8a/1); “zırr-ı verd ya^cnī gül düğmesi” (27b/5); “bu remed didükleri göz ağrısıdır bilesiz” (74a/11); “aşaşuñ ya^cnī şuşalığuş esbābın” (87a/13); “mağaş ya^cnī göbek burmak-durur” (92b/7). “selesü’l-bevlüñ ya^cnī südük dāyim akıp durmamağuş esbābın” (97b/14); “ya^cnī ükşüş şol üzüm çıbuğına iplik gibi tolaşur bağlar çıbuğı añlayasın” (108a/6)...vb.

Sonuç olarak *Müfîd*, 14. yüzyılda temelleri atılan ve 15. yüzyılın ikinci yarısında en iyi meyvelerini vermeye başlayan tıp dilini Türkçeleştirme çabalarının en olgun ürünlerinden biridir. Doktora tez çalışmamız sırasında eserin içerisinde tespit ettiğimiz toplam 1085 tıp teriminden 758 adetinin Türkçe olması da bunun en güzel göstergesidir. Eserde bundan başka 290 Arapça, 29 Farsça ve 8 Yunanca terim bulunmaktadır. Eserin manzum olduğu ve manzum olarak yazılmış diğer tıp eserlerinin dilindeki Arapça, Farsça kelimelerin çokluğu göz önüne alındığında, ortaya çıkan bu rakamlar çok dikkat çekicidir. Aşağıda *Müfîd*’de geçen Türkçe tıp terimlerine bazı örnekler verilmiştir:

ağrı “ağrı”; *armaķlık* “yorgunluk, bitkinlik, takatsizlik”; *aruķ* “zayıf, güçsüz, hastalıklı”; *bağarsuķlar kazındusu* “ishalle birlikte oluşan zorlanma ve enfeksiyon neticesinde bağırsaklarda meydana gelen tahriş”; *baş çekzinmek/degzinmek* “baş dönmek (denge kaybı ve göz kararmasıyla birlikte)”; *boğuzda diş olduğı* “boğazda dişe benzer şişlik olması”; buru “içinde bir şey buruluyormuş, bükülüyormuş hissi veren ağrı”; *dilinde bar olmak* “dilinde pas görünümünde örtü olmak”; *dişler dibi kanadığı* “diş eti kanaması”; *ditrene renci* “titreme hastalığı, tremor”; *geñez ilac* “ağır ilaçlar kullanmayı gerektirmeyen, basit tedavi”; *gevdede od göyündürmeklik* “yanık, aşırı ısıya maruz kalma nedeniyle oluşan ağır doku harabiyeti”; *gici/gicivük* “kaşıntı”; *göbek düşmek* “göbek düşmesi, göbek fitiğı”; *göñül tarlğanmak* “kalp sıkışmak”; *göze ak düşmek* “gözde beyaz bir örtü belirlemek, katarakt olmak”; *hastalıķdan durmuşlar* “hastalığı yeni geçirmiş, iyileşme devresindeki kişiler”; *ısıtma* “1. ateş, vücut ısısında meydana gelen yükselme veya ateşli seyreden herhangi bir hastalık, 2.sıtma hastalığı, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalık, malarya.” ; *iç yürümeκlik* “ishal, sürgün”; *ilacuñ korķusuzı* “tehlikeli (öldürücü) olmayan ilaç veya tedavi”; *kaşı vü kirpügi siyremek* “kirpikler ve kaş kılları dökülmek, azalmak”; *katı otlar* “ağır, etkili, etki gücü yüksek ilaçlar”; *korķulu olan ilac* “tehlikeli (öldürücü olabilecek) ilaç veya tedavi”; *kötürümlik* “kötürümlük, felç”; *ķuduz taladığı* “kuduz, kuduz hayvan ısırması”; *ķurdeşeni* “kurdeşen, alerjik bir deri hastalığı”; *ķuşkuluk* “sürekli kuşkulu, endişeli olma hali, obsesyon”; *(nabz) alçaķ deprenmek* “nabız düşük atmak”; *nesne yutamamaκlık* “yutma güçlüğü”; *odgöynügi* “kaşıntılı, ateşli bir çeşit sivilce”; *oğlan burusu* “doğum

sancısı”; *oñulmak* “(yara) iyileşmek, kabuk bağlamak”; *öyken* “akciğer”²⁸; *sağalmak* “iyileşmek, hastalık belirtilerinin hafiflemesi, hastanın durumunun düzelmesi”; *sancu* “sancı, içine birşey batıyormuş, saplanıyormuş hissi veren, nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı, saplanıcı ağrı”; *sayru* “hasta”; *sayruluk* “hastalık”; *şınuk* “kırık, kemik kırığı”, *şuşamaklık* “aşırı susuzluk, ateş, polidipsiya”; *südük tamzum tamzum gelmek* “idrar damla damla gelmek, idrar zorluğu çekmek”; *sülük urmağ / şişe çekmek* “kan çekmek, vücudun herhangi bir kısmından şişe oturtmak veya sülük yapıştırmak suretiyle kan almak”; *şiş yürümek* “enfeksiyon veya tümör diğer organ ve dokulara yayılmak, ilerlemek”; *uçuk* “havale, sara, katılma nöbeti”; *unutşaguluk* “unutkanlık, şuur uyuşukluğu”; *uşşi gitmek* “bayılmak, baygınlık geçirmek”; *üzülmek* “iyileşmiş veya iyileşmeye yüz tutmuş bir hastalık tekrar başlamak, hastalık nüksetmek”; *yürek oynaması* “kalp çarpıntısı, hafakan, palpasyon” vb...

7. Müfîd’in İmlası

Eski Anadolu Türkçesi, tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel gelişme şartları dolayısıyla, Oğuzca temelinde olmak üzere, konuşma dilinden yazı diline geçme mücadelesi vermektedir. Bu durum, dilin ses ve şekil bilgisi yapıları ile kelime hazinesinde yeni biçimlenmelere yol açtığı gibi, yazı dili ile konuşma dili arasında bir paralellik doğmasını da sağlamıştır. Böylece, Eski Anadolu Türkçesi, genel dil yapısı bakımından ortak bir karakter taşımakla birlikte, Anadolu’nun Türk etnik yapısında birbirini bastıramamış karışmalar ve dalgalanmalar dolayısıyla, bölgelere göre az çok değişen ağız ayrılıklarının etkisinden de kurtularak, bir istikrara kavuşabilmiş değildir. Bu durum, etkisini imlada da gösterdiği için, Eski Anadolu metinlerinde durulmuş, standartlaşmış itibârî bir imladan söz etmek mümkün değildir (Korkmaz, 1995: 491).

Müfîd, Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun otograf eseridir. Kendisinin yazmış olduğu diğer eserlerle karşılaştırıldığı zaman, Sabuncuoğlu’nun bütün yazı özelliklerinin *Müfîd’de* de bulunduğu görülür. Kitabın hattı, gayet okunaklı, hareketli, mükemmel bir nesih yazı örneğidir. Eser, Eski Anadolu Türkçesinin ortak imla ve gramer karakterlerini taşımakla birlikte; Sabuncuoğlu, halkın konuştuğu dile, ağız özelliklerine göre metni harekelediği için, ağız-yazı dili ilişkisini yansıtması açısından da önemlidir. Örnek olarak;

²⁸ Hem *Müfîd’de* hem de Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde akciğer ve karaciğer için ayrı kelimeler kullanılmaktadır. Karaciğer için “bağır” kelimesi tercih edilmektedir. Bu metinlerde geçen “ciger” kelimesi ise bugünkü gibi hem akciğer hem karaciğer için ortak kullanılmamakta; sadece karaciğeri karşılamaktadır.

“adım *addüğınca*” اَدُّعُنْجَا (121b/11) kelimesinde, ‘-duğ’ sıfat-fiilindeki ‘d’ sesi, ‘at-’ fiilindeki ‘t’ye tesir ederek, onu kendisine benzetmiştir. Ayrıca *adlamağdan* اَدْلَمَقْدَنْ (17b/11), *agrıdsa* اَغْرَدْسَا (95b/3), *götürmeklig-ile* كَوْتُرْدَمَكْلِيكَلَا (73a/3), *işdügince* اِشْدُكُنْجَا (87b/10), örneklerinde de ağzın etkisi sözkonusudur.

Eski Anadolu metinlerinde, bir yandan ağız ayrılıklarının da ağır bastığı konuşma dilini yazıya geçirebilme eğilim ve çabası, öte yandan Arap yazısının, Türkçenin ses yapısına ve eski Türk yazı geleneğine aykırı düşen durumu, Arap-Fars imla sistemi ile eski yazı dili geleneğini birbirine karıştıran karma bir imla sisteminin oluşmasına ve imlada bazı özel tasarruflara yol açmıştır. Bu sistemde ünlüleri karşılamak üzere hareke işaretlerine yer verildiği gibi, dildeki ses değerlerini belirtebilmek için imlaya belli ölçülere bağlı yeni bazı işaretler de eklenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin yazıda konuşma dilini temel alması ve o günün ağız ayrılıklarını da dikkate alarak bunları belli etmeye çalışması, bu imla sistemi ile dilin ses yapısı arasında alfabe sisteminin el verdiği ölçüde bir yakınlık ve bağlantının varlığına işaret eder niteliktedir. Konuya bu açıdan bakıldığında, Eski Anadolu imlasına, klasik Osmanlı imlasına bakarak oldukça fonetik bir imladır, denebilir (Korkmaz, 1995: 492) .

Bu doğrultuda, Sabuncuoğlu’nun halk diline sıkı sıkıya bağlı kalarak, büyük bir hassasiyetle harekelediği, ünsüzleri zaman zaman imkânları zorlayarak inceden inceye belirttiği metin, devrin fonetiğini göstermesi bakımından da değerlidir. Örnek olarak; Sabuncuoğlu, “g” ve “ñ” harflerini “k” harfinden ayırmak için kefin genellikle altına (ك), nadiren üstüne (ك) üç nokta koyar: *aña* اَنَا (76a/1), *ger* گَر (95b/3), *getürür* گَاتُرُر (53b/3), *gibi* كَبِي (10a/10), *gövde* كُودَا (116a/12), *göze* كُوز (14b/1), *gül* كُؤ (80a/2), *hummānuñ* كُؤْمَى (102a/15), *issiligün* اِسْلِيكُنْ (102a/2), *siñirlere* سِيكِرَلَرَا (14b/1), *şoñra* صُؤْرَا (74a/8), *yimeñ* يَمَكْ (10a/6)...vb. Metnin tamamında buna özen gösterdiği, ñ sesinin yanı sıra, özellikle g sesini k sesinden ayırma ihtiyacı duyduğu bellidir. Ancak ondan insanüstü bir dikkat de beklenmemelidir; yer yer üç noktalı kefi ihmal ettiği olur: *anuñ* اُنْ (39b/7), *gövde* كُودَا (82b/3), *şoñra* صُؤْرَا (36a/9)...vb.

Bunların yanı sıra eserde standartlaşmamış imlanın bir göstergesi olan ikili yazılımlar da görülmektedir. Örnekler:

d / t

dağıl-	دَاعِلَةٌ	(110b/7)	tağıl-	طَاعِلَةٌ	(69a/1)
dur-	دُورَمَمَّك	(97b/14)	tura-	طُورَمَيْبُ	(85a/11)
dut-	دُتَمَق	(81a/8)	tut-	طُتَمَق	(92a/15)
dutam	دُوتَم	(61a/13)	tutam	طُوتَم	(59a/8)

k / h

aķ-	آقَه	(11a/4)	aħ-	آخَا	(11a/3)
baķ-	بَقْسَا	(122a/4)	baħ-	بَاخِبُ	(113a/13)
çık-	چِقَه	(13b/6)	çih-	چِيخَه	(46a/3)
ķorku	قُورْقُ	(104b/13)	ķorħu	قُورْحُ	(17b/6)

ş / s

şaç-	صَاحِبُ	(93b/14)	saç-	سَاجِبُ	(67a/7)
şanc-	صَنَجَمَق	(109b/5)	sanc-	سَنَجَر	(112b/3)
şancu	صَنَجُ	(91a/5)	sancu	سَنَجُ	(93b/9)

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda Muhyiddin Mehî'nin çeşitli yönleriyle tanıtılmaya çalıştığımız *Müfîd* adlı eseri, XV. yüzyılda kaleme alınmış, hem çoğu zaman bölgedeki ağzı esas alan imlası, hem de eserde kullanılan Türkçe tıp terimleri açısından dikkat çekici bir eserdir.

Eser, XIV. yüzyılın en önemli hekimlerinden Hacı Paşa'nın *Teshîl'inin* manzum halde yazılmış şekli olduğundan, onun ve XIV. yüzyılın tıp terminolojisini bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanında, XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığından ve halkın kullandığı kelimeleri terimleştirmesiyle ünlü Sabuncuoğlu tarafından istinsah edildiğinden, kısmen hem XV. yüzyılın hem de Sabuncuoğlu'nun terminolojisini kapsamaktadır. Dolayısıyla *Müfîd*, yüz yıllık bir birikimin toplandığı ve gayet akıcı bir dille aktarıldığı önemli bir manzum tıp metni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerli eserin bir kitap halinde yayımlanması için çalışmalarımız devam etmektedir. ©

KAYNAKLAR

- Adıvar, A. Adnan (2000); *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskım.
- Bayat, Ali Haydar (1999); *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kılıcoğlu, Doç. Dr. Vecihe (1956); *Cerrahiye-i İlhaniye*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep (1995); *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Önler, Zafer (1990); *Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önler, Zafer (1999); *Müntahab-ı Şifâ II, Celaleddin Hızır (Hacı Paşa)*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tahir, Bursalı Mehmet (1972); *Osmanlı Müellifleri*, III. Cilt, İstanbul: Meral Yayınevi.
- Taşköprülüzâde, İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi (2007); *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, (çev. Muharrem Tan), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Terzioğlu, Arslan (1991); "Sabuncuoğlu, Fatih Döneminin Ünlü Türk Hekimi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 94.
- Uzel, Prof. Dr. İlter(1992); *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzel, İlter; Süveren, Kenan (1999); *Şerefeddin Sabuncuoğlu- Mücerrebname*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.